

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα)
της 8ης Ιουλίου 2010*

Στην υπόθεση C-246/09,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Landesarbeitsgericht Hamburg (Γερμανία) με απόφαση της 3 Ιουνίου 2009, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 6 Ιουλίου 2009, στο πλαίσιο της δίκης

Susanne Bulicke

κατά

Deutsche Büro Service GmbH,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (δεύτερο τμήμα),

συγκείμενο από τους J.N. Cunha Rodrigues, πρόεδρο τμήματος, P. Lindh (εισηγητή),
A. Rosas, A. Ó Caoimh και A. Arabadjiev, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: Y. Bot
γραμματέας: R. Grass

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η S. Bulicke, εκπροσωπούμενη από τον K. Bertelsmann, Rechtsanwalt,

- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους M. Lumma και N. Graf Vitzthum,

- η Ιρλανδία, εκπροσωπούμενη από τον D. O'Hagan, επικουρούμενο από τον N.J. Travers, barrister,

— η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους J. Enegren και B. Conte,

κατόπιν της αποφάσεως που έλαβε, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, να εκδικάσει την υπόθεση χωρίς ανάπτυξη προτάσεων,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- ¹ Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 8 και 9 της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303, σ. 16, στο εξής: οδηγία).
- ² Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των S. Bulicke και της Deutsche Büro Service GmbH (στο εξής: Deutsche Büro), σχετικά με αίτημα αποζημιώσεως λόγω διακρίσεως κατά την πρόσληψη με κριτήριο την ηλικία, που η S. Bulicke θεωρεί ότι υπέστη.

Το νομικό πλαίσιο

Η κανονιστική ρύθμιση της Ένωσης

- 3 Κατά το άρθρο 1 της οδηγίας, σκοπός της οδηγίας είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης.
- 4 Η εικοστή όγδοη, εικοστή ένατη και τριακοστή αιτιολογική σχέση της οδηγίας έχουν ως εξής:

«(28) Η παρούσα οδηγία καθορίζει ελάχιστες προϋποθέσεις, αφήνοντας στα κράτη μέλη τη δυνατότητα θέσπισης ή διατήρησης ευνοϊκότερων διατάξεων. Η εφαρμογή της παρούσας οδηγίας δεν θα πρέπει να χρησιμεύσει ως δικαιολογία για ενδεχόμενη οπισθοδρόμηση σε σχέση με την σημερινή κατάσταση στα κράτη μέλη.

(29) Τα άτομα που έχουν υποστεί διακριτική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού πρέπει να διαθέτουν κατάλληλα μέσα έννομης προστασίας. [...]

(30) Η αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της ισότητας απαιτεί κατάλληλη δικαστική προστασία έναντι αντιποίνων.»

5 Το άρθρο 8 της οδηγίας ορίζει:

«1. Τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν ή να διατηρούν διατάξεις που είναι ευνοϊκότερες για την προστασία της αρχής της ίσης μεταχείρισης από αυτές που προβλέπονται στην παρούσα οδηγία.

2. Η εφαρμογή της παρούσας οδηγίας δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αποτελέσει αφορμή μείωσης του επιπέδου προστασίας έναντι των διακρίσεων, το οποίο παρέχεται ήδη από τα κράτη μέλη στους τομείς που καλύπτονται από την οδηγία.»

6 Το άρθρο 9 της οδηγίας ορίζει:

«1. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι κάθε πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ακόμη και εάν η σχέση στο πλαίσιο της οποίας εικάζεται ότι σημειώθηκε η διάκριση έχει λήξει, έχει πρόσβαση σε δικαστικές ή/και διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων, όπου κρίνεται ενδεδειγμένο, διαδικασιών συνδιαλλαγής, για την πραγμάτωση των υποχρεώσεων εκ της παρούσας οδηγίας.

[...]

3. Οι παράγραφοι 1 και 2 δεν θίγουν τις εθνικές διατάξεις περί των προθεσμιών ασκήσεως αγωγής σχετιζομένης με την αρχή της ίσης μεταχείρισης.»

Η εθνική νομοθεσία

Ο γερμανικός γενικός νόμος για την ίση μεταχείριση

- 7 Με τον γενικό νόμο περί ίσης μεταχειρίσεως (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz), της 14ης Αυγούστου 2006 (BGBl. 2006 I, σ. 1897, στο εξής: AGG), η οδηγία μεταφέρθηκε στην εσωτερική έννομη τάξη.
- 8 Το άρθρο 1 του AGG, με τίτλο «Σκοπός του νόμου», ορίζει ότι:

«Ο παρών νόμος έχει σκοπό την αποτροπή ή την εξάλειψη των δυσμενών διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνικής καταγωγής, φύλου, θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.»

- 9 Το άρθρο 15 του AGG, με τίτλο «αποκατάσταση ζημίας και καταβολή αποζημιώσεως», ορίζει τα εξής:

«1) Σε περίπτωση παραβάσεως της απαγορεύσεως διακρίσεων, ο εργοδότης υποχρεούται να προχωρήσει σε αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας. Αυτό δεν συμβαίνει όταν ο εργοδότης δεν είναι υπεύθυνος για την παράβαση.

2) Ο εργαζόμενος μπορεί να ζητήσει κατάλληλη χρηματική αποζημίωση για μη περιουσιακή ζημία. Σε περίπτωση μη προσλήψεως, η αποζημίωση δεν μπορεί να υπερβαίνει τρεις μηνιαίους μισθούς εφόσον ο εργαζόμενος δεν θα είχε προσληφθεί αν κατά την επιλογή δεν είχαν υπάρξει διακρίσεις.

3) Σε περίπτωση εφαρμογής συλλογικών συμφωνιών, ο εργοδότης δεν υποχρεούται να προχωρήσει στην αποζημίωση παρά μόνο αν ενεργεί εκ προθέσεως ή εκ βαρείας αμελείας.

4) Αξίωση στηριζόμενη στις παραγράφους 1 ή 2 πρέπει να προβάλλεται, εγγράφως εντός προθεσμίας δύο μηνών, εκτός αν οι συμβαλλόμενοι σε συλλογική σύμβαση έχουν καταλήξει σε διαφορετική συμφωνία. Η προθεσμία, σε περίπτωση προσλήψεως ή επαγγελματικής προωθήσεως, άρχεται από της απορρίψεως ή, στις άλλες περιπτώσεις, από του χρόνου κατά τον οποίο περιέρχεται σε γνώση του ενδιαφερομένου η δυσμενής μεταχείρισή του.

5) Κατά τα λοιπά, δεν τίγονται οι λοιπές αξιώσεις του εργαζομένου, οι θεμελιούμενες σε άλλες νομικές διατάξεις.

6) Οι εκ μέρους του εργοδότη μη τήρηση της απαγορεύσεως δυσμενούς μεταχείρισεως που επιβάλλει το άρθρο 7, παράγραφος 1, δεν θεμελιώνει αξίωση προς δημιουργία σχέσεως απασχολήσεως, σχέση επαγγελματικής επιμορφώσεως ή επαγγελματικής προωθήσεως, εκτός αν μια τέτοια αξίωση στηρίζεται σε άλλες νομικές διατάξεις.»

Ο Αστικός Κώδικας

- 10 Το άρθρο 195 του γερμανικού αστικού κώδικα (Bürgerliches Gesetzbuch, στο εξής: BGB) ορίζει ότι η συνήθης προθεσμία παραγραφής είναι τριετής.
- 11 Το άρθρο 611a του BGB, όπως ίσχυε μέχρι την 17η Αυγούστου 2006, ημερομηνία ενάρξεως της ισχύος του AGG, όριζε:

«1) Ο εργοδότης δεν πρέπει να μεταχειρίζεται δυσμενώς, με κριτήριο το φύλο του, τον εργαζόμενο, κατά τη σύναψη συμφωνίας ή τη λήψη μέτρου που τον αφορά, ιδίως κατά τη σύναψη της σχέσεως εργασίας [...].

2) Σε περίπτωση κατά την οποία ο εργοδότης δεν συμμορφωθεί προς την επιβαλλόμενη με την παράγραφο 1 απαγόρευση κατά την σύναψη σχέσεως εργασίας, ο υποψήφιος ο οποίος υπέπεσε θύμα δυσμενούς μεταχειρίσεως έχει δικαίωμα να ζητήσει ανάλογη χρηματική αποζημίωση [...].

4) Αξίωση στηριζόμενη στις ανωτέρω παραγράφους 2 και 3 πρέπει να προβληθεί εγγράφως εντός προθεσμίας η οποία άρχεται από της γνωστοποίησης της απορρίψεως της υποψηφιότητάς του. Η διάρκεια της αποκλειστικής προθεσμίας καθορίζεται με κριτήριο την αποκλειστική προθεσμία που προβλέπεται για την προβολή αξιώσεων αποζημιώσεως για την περίπτωση της συγκεκριμένης σχέσεως εργασίας· πρέπει να είναι τουλάχιστον δίμηνη. Σε περίπτωση κατά την οποία για τη συγκεκριμένη σχέση εργασίας δεν προβλέπεται τέτοια προθεσμία, καθορίζεται προθεσμία έξι μηνών.

[...]

Νόμος περί της οργανώσεως των δικαστηρίων εργατικών διαφορών

- 12 Στο άρθρο 61b του νόμου περί της οργανώσεως των δικαστηρίων εργατικών διαφορών (*Arbeitsgerichtsgesetz*), της 2ας Ιουλίου 1979 (*BGBI.*, 1979 I. σ. 853, στο εξής: *ArbGG*) διευκρινίζεται ότι «κάθε αγωγή αποζημιώσεως που ασκείται βάσει του άρθρου 15 του *AGG* πρέπει να υποβληθεί εντός προθεσμίας τριών μηνών από την έγγραφη προβολή της αξιώσεως» στον εργοδότη.

Η διαφορά της κύριας δίκης και το προδικαστικό ερώτημα

- 13 Η S. Bulicke, ηλικίας τότε 41 ετών, υπέβαλε υποψηφιότητα για θέση εργασίας, στις 16 Νοεμβρίου 2007, κατόπιν δημοσιευθείσας σε εφημερίδα αγγελία της *Deutsche Büro*. Η αγγελία είχε ως εξής:

«Ζητούμε για τη νεαρή μας ομάδα στην πόλη συνεργάτες και συνεργάτιδες με διάθεση για δουλειά. Σου αρέσει να τηλεφωνείς; Τότε θα βρεις σε μας αυτό που χρειάζεσαι. Σου δίνουμε τη δυνατότητα να κερδίσεις χρήματα. Είσαι μεταξύ 18 και 35 ετών με καλές γνώσεις γερμανικής και αναζητείς πλήρη απασχόληση; [...]

- 14 Στις 19 Νοεμβρίου 2007 ανακοινώθηκε τηλεφωνικώς στην S. Bulicke ότι η υποψηφιότητά της για την επίμαχη θέση δεν έγινε δεκτή. Η άρνηση αυτή επιβεβαιώθηκε με την από 21 Νοεμβρίου 2007 επιστολή, στην οποία διευκρινιζόταν ότι είχαν πληρωθεί όλες οι θέσεις. Εντούτοις, προέκυψε ότι δύο άτομα ηλικίας 20 και 22 ετών προσελήφθησαν στις 19 Νοεμβρίου 2007.

- 15 Η Deutsche Büro δημοσίευσε και άλλες ανάλογες αγγελίες στις 22 Νοεμβρίου 2007 καθώς και στις 9 Απριλίου, 3 Σεπτεμβρίου και 10 Σεπτεμβρίου 2008. Σε όλες αυτές τις αγγελίες εμφανίζονταν οι όροι «ομάδα νεαρών ατόμων» και «μεταξύ 18 και 35 ετών».
- 16 Στις 29 Ιανουαρίου 2008, η S. Bulicke άσκησε αγωγή ενώπιον του Arbeitsgericht Hambourg με την οποία ζήτησε αποκατάσταση της ζημίας που πρόβαλλε ότι υπέστη λόγω της εις βάρος του δυσμενούς διακρίσεως.
- 17 Με την από 10 Δεκεμβρίου 2008 απόφαση, το εν λόγω δικαστήριο απέρριψε το σχετικό αίτημα με το σκεπτικό ότι η S. Bulicke δεν είχε, προηγουμένως, προβάλει την αξίωσή της ενώπιον της Deutsche Büro εντός της τασσόμενης στο άρθρο 15, παράγραφος 4, του AGG, προθεσμίας.
- 18 Η S. Bulicke άσκησε έφεση ενώπιον του Landesarbeitsgericht Hamburg. Κατ' αυτό, δεν αμφισβητούνταν ότι η S. Bulicke δεν είχε τηρήσει την προθεσμία του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG.
- 19 Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατά πόσον το άρθρο 15, παράγραφος 4, του AGG είναι σύμφωνο με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, καθότι, αφενός, δεν προβλέπονται αποκλειστικές προθεσμίες στο εργατικό δίκαιο, εκτός από την περίπτωση συλλογικής συμβάσεως, αλλά μόνον γενικές προθεσμίες παραγραφής, όπως αυτή του άρθρου 195 του BGB, και, αφετέρου, η προθεσμία αυτή είναι υπερβολικά σύντομη, ώστε είναι αδύνατο ο υποψήφιος για μια θέση εργασίας να μπορέσει να προβάλει τα δικαιώματά του.
- 20 Διαπιστώνει ακόμη ότι η προθεσμία του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG είναι συντομότερη της προβλεπόμενης στο άρθρο 611a του BGB, όπως είχε έως την 17η Αυγούστου 2006, όσον αφορά τις δυσμενείς διακρίσεις λόγω φύλου. Συνεπώς, η νέα ρύθμιση συνιστά οπισθοδρόμηση έναντι της προγενέστερης.

- 21 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Landesarbeitsgericht Hambourg αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να θέσει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Έρχεται σε αντίθεση προς το πρωτογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (διασφάλιση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας) και/ή προς την απορρέουσα από το κοινοτικό δίκαιο απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας που προβλέπει η οδηγία [...] ρύθμιση εθνικής νομοθεσίας κατά την οποία για τη γραπτή προβολή δικαιώματος αποζημιώσεως και/ή αξιώσεως προς αποκατάσταση ζημίας λόγω δυσμενούς διακρίσεως ισχύει η προθεσμία δύο μηνών αφότου ο ενδιαφερόμενος έλαβε την απορριπτική απάντηση —ή κατά τη δοθείσα ερμηνεία: αφότου έλαβε γνώση της εις βάρος του διακρίσεως— λαμβανομένου υπόψη ότι για την προβολή παρομοίων αξιώσεων στηριζομένων στην εθνική νομοθεσία τάσσεται τριετής προθεσμία, καθώς και/ή ότι, κατά το άρθρο 8 της οδηγίας, απαγορεύεται να περιέλθει ο ενδιαφερόμενος σε δυσμενέστερη νομική κατάσταση, στην περίπτωση που προγενέστερη εθνική νομοθεσία προβλέπει μεγαλύτερη αποκλειστική προθεσμία όταν πρόκειται για δυσμενή διάκριση λόγω φύλου;»

Επί του προδικαστικού ερωτήματος

- 22 Με το ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν διάταξη όπως αυτή του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG, που προβλέπει ότι το θύμα δυσμενούς διακρίσεως κατά την πρόσληψη λόγω ηλικίας πρέπει να προβάλει εγγράφως τις αξιώσεις του στον δυσμενώς διακρίνοντα εντός δίμηνης προθεσμίας αφότου έλαβε την απορριπτική απάντηση, ή κατά τη δοθείσα ερμηνεία: αφότου έλαβε γνώση της εις βάρος του διακρίσεως, συνιστά ορθή εφαρμογή των άρθρων 8 και 9 της οδηγίας.
- 23 Διερωτάται, πιο συγκεκριμένα, αν η διάταξη αυτή είναι σύμφωνη αφενός με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, ιδίως λαμβανομένων υπόψη

άλλων διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που προβλέπουν μεγαλύτερες προθεσμίες για παρεμφερείς αξιώσεις, ή, αφετέρου, με την αρχή της απαγορεύσεως της μειώσεως του επιπέδου προστασίας, λαμβανομένης υπόψη προγενέστερης διατάξεως της εθνικής νομοθεσίας που προέβλεπε μεγαλύτερη αποκλειστική προθεσμία σε περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου.

Όσον αφορά τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας

- 24 Το άρθρο 9 της οδηγίας ορίζει, αφενός, ότι τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι κάθε πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης έχει πρόσβαση σε δικαστικές ή/και διοικητικές διαδικασίες για την πραγμάτωση των υποχρεώσεων εκ της παρούσας οδηγίας και, αφετέρου, ότι οι υποχρεώσεις των κρατών μελών δεν θίγουν τις εθνικές διατάξεις περί των προθεσμιών ασκήσεως αγωγής σχετιζομένης με την εν λόγω αρχή. Από τη διατύπωση αυτή προκύπτει ότι το ζήτημα των προθεσμιών για την κίνηση διαδικασίας, προκειμένου να τηρηθούν οι υποχρεώσεις που προκύπτουν από την οδηγία, δεν ρυθμίζεται από το δίκαιο της Ένωσης.
- 25 Κατά πάγια νομολογία, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, απόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να ορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία οι ιδιώτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση, αφενός, ότι οι κανόνες αυτοί δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και, αφετέρου, ότι δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας) (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 13ης Μαρτίου 2007, C-432/05, Unibet, Συλλογή 2007, σ. I-2271, σκέψη 43, και της 7ης Ιουνίου 2007, C-222/05 έως C-225/05, van der Weerd κ.λπ., Συλλογή 2007, σ. I-4233, σκέψη 28 και η εκεί παρατεθείσα νομολογία, καθώς

και απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2006, *Kempter*, C-2/06, Συλλογή 2006, σ. I-411, σκέψη 57).

- 26 Η τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας προϋποθέτει ότι ο επίμαχος εθνικός κανόνας εφαρμόζεται αδιακρίτως τόσο στις ένδικες προσφυγές που στηρίζονται σε παραβίαση του δικαίου της Ένωσης όσο και σ' εκείνες που στηρίζονται σε μη τήρηση του εσωτερικού δικαίου, εφόσον έχουν παρόμοιο αντικείμενο και παρόμοια αιτία (απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 1998, C-326/96, *Levez*, Συλλογή 1998, σ. I-7835, σκέψη 41, απόφαση της 16ης Μαΐου 2000, C-78/98, *Preston* κ.λπ., Συλλογή 2000, σ. I-3201, σκέψη 55, καθώς και απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 2009, C-63/08, *Rontin*, Συλλογή 2009, σ. I-10467, σκέψη 45).
- 27 Η αρχή αυτή δεν μπορεί πάντως να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι υποχρεώνει το κράτος μέλος να επεκτείνει το πλέον ευνοϊκό εσωτερικό καθεστώς στο σύνολο των ενδίκων προσφυγών που ασκούνται στον τομέα του εργατικού δικαίου (βλ., κατ' αυτή την έννοια, προπαρατεθείσες αποφάσεις *Levez*, σκέψη 42, και *Rontin*, σκέψη 45).
- 28 Προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον τηρείται εν προκειμένω η αρχή αυτή, στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο το οποίο έχει άμεση γνώση των δικονομικών κανόνων που ισχύουν για τις ένδικες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου, επαπόκειται να εξετάσει τόσο το αντικείμενο όσο και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των ενδίκων προσφυγών του εσωτερικού δικαίου που φέρονται ως παρόμοιες (βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσες αποφάσεις *Levez*, σκέψη 43, και *Rontin*, σκέψη 45).
- 29 Εξάλλου, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εξετάζουν κάθε περίπτωση στην οποία τίθεται το ζήτημα αν μια εθνική διάταξη δικονομικής φύσεως είναι λιγότερο ευνοϊκή από εκείνες που αφορούν παρόμοιες ένδικες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου λαμβάνοντας υπόψη τη θέση της διατάξεως αυτής στην όλη διαδικασία, την εξέλιξη της διαδικασίας και τις ιδιομορφίες της ενώπιον των αρμοδίων εθνικών οργάνων (βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις *Levez*, σκέψη 44, *Preston* κ.λπ, σκέψη 61, καθώς και *Rontin*, σκέψη 46).

- 30 Από τις παρασχεθείσες από το αιτούν δικαστήριο πληροφορίες, η δυνατότητα αποκατάστασης της περιουσιακής ζημίας και ικανοποίησης της ηθικής βλάβης που προκαλεί η παράβαση της απαγορεύσεως δυσμενών διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνικής καταγωγής, φύλου, θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού προβλέφθηκε μάλλον για πρώτη φορά στον AGG και επομένως δεν υπήρχαν στην πραγματικότητα αντίστοιχες διαδικασίες πριν την έκδοση του νόμου αυτού.
- 31 Κατά το εν λόγω δικαστήριο, δεν προβλέπονται αποκλειστικές προθεσμίες στο εργατικό δίκαιο, εκτός από την περίπτωση της συλλογικής συμβάσεως, αλλά μόνον γενικές προθεσμίες παραγραφής. Εντούτοις, παραθέτει ότι, στην από 10 Δεκεμβρίου 2008 απόφασή του, το Arbeitsgericht Hamburg επισήμανε την ύπαρξη περιπτώσεων στις οποίες οι εργαζόμενοι οφείλουν να προβάλλουν τα δικαιώματά τους εντός συντόμων προθεσμιών. Τούτο ισχύει στις αγωγές βάσει του νόμου περί προστασίας από τις απολύσεις οι οποίες πρέπει να ασκούνται εντός τριών εβδομάδων από της απολύσεως. Ομοίως, η αγωγή με αίτημα την αναγνώριση της ακυρότητας συμβάσεως αορίστου χρόνου πρέπει να ασκηθεί εντός τριών εβδομάδων από της συμφωνηθείσας λήξεως της εν λόγω συμβάσεως. Τέλος, σε συλλογικές συμβάσεις συχνά περιλαμβάνονται αποκλειστικές προθεσμίες, οι οποίες έχουν ως συνέπεια την έκπτωση από το δικαίωμα ασκήσεως αγωγής αν τα δικαιώματα αυτά δεν προβληθούν εντός ολίγων μηνών.
- 32 Κατά το αιτούν δικαστήριο, το άρθρο 611a του BGB, το οποίο εφαρμοζόταν έως τη θέση σε ισχύ του AGG, προέβλεπε προθεσμία τουλάχιστον δύο μηνών για τη γραπτή προβολή των αξιώσεων του στον εργοδότη σε περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου, σε περίπτωση κατά την οποία προβλεπόταν αποκλειστική προθεσμία για την προβολή άλλων αξιώσεων αποζημίωσης από τη συγκεκριμένη σχέση εργασίας. Ελλείψει τέτοιας προθεσμίας, η εφαρμοστέα στο πλαίσιο του άρθρου 611a του BGB προθεσμία ήταν έξι μηνών.
- 33 Από το προδικαστικό ερώτημα προκύπτει ότι η προθεσμία του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG αφορά μόνον τη γραπτή προβολή των αξιώσεων στον εργοδότη. Η Γερμανική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι η προθεσμία αυτή πρέπει να συνδυαστεί με την προθεσμία του άρθρου 61b του ArbGG. Μόνον αν ο εργοδότης δεν δεχτεί τις

προβληθείσες κατ' εφαρμογή του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG αξιώσεις, το πρόσωπο που θεωρεί ότι θίγεται από τη δυσμενή διάκριση πρέπει να προσφεύγει στο δικαστήριο των εργατικών διαφορών εντός προθεσμίας τριών μηνών από τη γραπτή αίτηση που υποβλήθηκε στον εργοδότη. Αντί της γραπτής προβολής των δικαιωμάτων στον εργοδότη είναι δυνατή η άσκηση αγωγής, υπό τον όρο ότι η κατάθεση της αγωγής και η επίδοση του εισαγωγικού δικογράφου της δίκης στον εργοδότη θα γίνουν εντός της προθεσμίας που προβλέπει το άρθρο 15, παράγραφος 4.

34 Διάταξη, όπως αυτή του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG, που προβλέπει ότι όποιος υφίσταται δυσμενή διάκριση κατά την πρόσληψη λόγω ηλικίας πρέπει να προβάλει γραπτώς στον δυσμενώς διακρίνοντα τις αξιώσεις του για αποκατάσταση των υλικών ζημιών και ικανοποίηση της ηθικής βλάβης εντός προθεσμίας δύο μηνών, μάλλον δεν είναι λιγότερο ευνοϊκή από τις διατάξεις που αφορούν παρόμοια μέσα παροχής έννομης προστασίας του εσωτερικού δικαίου στο εργατικό δίκαιο. Εντούτοις, στον εθνικό δικαστή απόκειται να επαληθεύσει αν οι διαδικαστικές προθεσμίες που αναφέρονται στην από 10 Δεκεμβρίου 2008 απόφαση του Arbeitsgericht Hamburg είναι συγκρίσιμες προθεσμίες. Αν αποδειχθεί ότι κάποιο ή κάποια από τα μέσα παροχής ένδικης προστασίας που αναφέρει η απόφαση περί παραπομπής, ή ενδεχομένως κάποιο άλλο τέτοιο μέσο που προβλέπεται στο εθνικό δίκαιο, αλλά δεν αναφέρθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου, είναι παρόμοιο ή παρόμοια με την αγωγή αναγνώρισης της ακυρότητας και επαναπρόσληψης, θα εναπόκειται και πάλι στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει κατά πόσον οι δικονομικές προϋποθέσεις που προβλέπονται για αυτά τα μέσα ένδικης προστασίας είναι ευνοϊκότερες (βλ, κατ' αναλογία, προπαρατεθείσα απόφαση Pontin, σκέψη 56). Άλλωστε, στον εθνικό δικαστή απόκειται να επαληθεύσει κατά πόσο είναι δυνατή η προτεινόμενη από τη Γερμανική Κυβέρνηση ερμηνεία περί συνδυασμένης εφαρμογής της προθεσμίας που προβλέπει το άρθρο 15, παράγραφος 4, του AGG και της εφαρμογής που προβλέπει το άρθρο 61b του ArbGG.

35 Όσον αφορά καταρχάς την αρχή της αποτελεσματικότητας, πρέπει να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι κάθε περίπτωση στην οποία τίθεται το ζήτημα αν εθνική διάταξη δικονομικού δικαίου καθιστά αδύνατη ή εξόχως δυσχερή την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου πρέπει να εξετάζεται λαμβανομένης υπόψη της θέσεως της διατάξεως αυτής στην όλη διαδικασία, της εξελίξεως της διαδικασίας και των ιδιαιτεροτήτων της ενώπιον των αρμοδίων εθνικών οργάνων. Υπό το πρίσμα αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ενδεχομένως, οι αρχές που αποτελούν τη βάση του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως η προστασία των δικαιωμάτων άμυνας, η αρχή της ασφάλειας δικαίου και η εύρυθμη διεξαγωγή της διαδικασίας (αποφάσεις της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-312/93, Peterbroeck, Συλλογή 1995, σ. I-4599, σκέψη 14 προπαρατεθείσα Unibet, σκέψη 54, της 6ης Οκτωβρίου 2009, C-40/08,

Asturcom Telecomunicaciones, Συλλογή 2009, σ. I-9579, σκέψη 39, και προπαρατεθείσα Pontin, σκέψη 47).

- 36 Κατά πάγια νομολογία, ο καθορισμός εύλογων αποσβεστικών προθεσμιών για την έκπτωση από δικαίωμα πληροί, καταρχήν, την απαίτηση αποτελεσματικότητας, καθότι συνιστά εφαρμογή της θεμελιώδους αρχής της ασφάλειας δικαίου (βλ. αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 1997, C-261/95, Palmisani, Συλλογή 1997, σ. I-4025, σκέψη 28, προπαρατεθείσα Preston κ.λπ., σκέψη 33, της 24ης Σεπτεμβρίου 2002, C-255/00, Grundig Italiana, Συλλογή 2002, σ. I 8003, σκέψη 34, καθώς και προπαρατεθείσα Kempfer, σκέψη 58). Πράγματι, τέτοιες προθεσμίες δεν είναι ικανές να καταστήσουν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από την έννομη τάξη της Ένωσης (βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Grundig Italiana, σκέψη 34, Kempfer, σκέψη 58, και Pontin, σκέψη 48). Υπό τον όρο αυτό τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να προβλέπουν μεγαλύτερες ή μικρότερες προθεσμίες (βλ. απόφαση της 17ης Ιουνίου 2004, C-30/02, Recheio Cash & Carry, Συλλογή 2004, σ. I 6051, σκέψη 20). Όσον αφορά τις αποσβεστικές προθεσμίες το Δικαστήριο έχει επίσης αποφανθεί ότι στα κράτη μέλη εναπόκειται να καθορίζουν, για τις εθνικές ρυθμίσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, προθεσμίες που να έχουν σχέση, μεταξύ άλλων, με τη σημασία που έχουν για τους ενδιαφερόμενους οι αποφάσεις που πρόκειται να ληφθούν, με το περίπλοκο των εφαρμοστέων διαδικασιών και της εφαρμοστέας νομοθεσίας, με τον αριθμό των προσώπων που μπορούν να αφορούν οι αποφάσεις ή με τα άλλα δημόσια ή ιδιωτικά συμφέροντα που πρέπει να ληφθούν υπόψη (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Pontin, σκέψη 48).
- 37 Πρέπει συνεπώς να επαληθευτεί αν η προθεσμία που προβλέπει το άρθρο 15, παράγραφος 4, του AGG ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της αρχής της αποτελεσματικότητας τόσο όσον αφορά τη διάρκειά του όσο και όσον αφορά το χρονικό σημείο εκκινήσεώς της..
- 38 Το εν λόγω άρθρο 15, παράγραφος 4, προβλέπει προθεσμία δύο μηνών για τη γραπτή προβολή των αξιώσεων στον εργοδότη. Όπως εξέθεσε η Γερμανική Κυβέρνηση,

ο εργοδότης πρέπει να λάβει γνώση αμέσως μέσω των γραπτώς προβληθεισών απαιτήσεων και δεν είναι υποχρεωμένος να φυλάσσει τα σχετικά με διαδικασίες προσλήψεως έγγραφα για υπερβολικά μεγάλο χρονικό διάστημα, δεδομένου του συστήματος αποδείξεως που προβλέπει ο AGG.

- 39 Η θεσμοθέτηση δίμηνης προθεσμίας μάλλον δεν είναι ικανή να καταστήσει πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από την έννομη τάξη της Ένωσης.
- 40 Όσον αφορά το σημείο εκκινήσεως της προθεσμίας ασκήσεως της αγωγής, από το γράμμα του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG προκύπτει ότι «σε περίπτωση προσλήψεως [...], η προθεσμία άρχεται από της απορρίψεως» της υποψηφιότητας. Σε αυτή την περίπτωση, ο εν λόγω εργαζόμενος ενδέχεται να μην είναι σε θέση να γνωρίζει την ύπαρξη ή την έκταση της δυσμενούς διακρίσεως που υπέστη εντός της δίμηνης προθεσμίας από την απόρριψη της υποψηφιότητάς του, ιδίως λόγω των ραδιοσυργίων του εργοδότη, πράγμα που θα καθιστούσε αδύνατη την κίνηση της ένδικης διαδικασίας που προβλέπεται από την οδηγία (βλ., κατ' αυτή την έννοια, προπαρατεθείσα απόφαση *Levez*, σκέψη 31).
- 41 Εντούτοις, τόσο από την απόφαση περί παραπομπής όσο και από τις παρατηρήσεις της Γερμανικής Κυβέρνησης προκύπτει ότι το σημείο εκκινήσεως της προθεσμίας του άρθρου 15, παράγραφος 4, του AGG είναι, σύμφωνα με την τελολογική ερμηνεία της διατάξεως αυτής, όχι κατ' ανάγκη η περιέλευση της απορρίψεως της υποψηφιότητας, αλλά ο χρόνος κατά τον οποίο ο εργαζόμενος έλαβε γνώση της προβαλλόμενης δυσμενούς μεταχειρίσεώς του. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η διάταξη αυτή δεν είναι ικανή να καταστήσει πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από την έννομη τάξη της Ένωσης.
- 42 Κατόπιν των προεκτεθέντων, στο πρώτο μέρος του ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης και το άρθρο 9 της οδηγίας έχουν την έννοια ότι δεν αποκλείεται εθνική ρύθμιση δικονομικής φύσεως, κατά τον οποίο

όποιος υπέστη δυσμενή διάκριση κατά την πρόσληψη λόγω ηλικίας πρέπει να προβάλει στον δυσμενώς διακρίνοντα την αξίωσή του για αποκατάσταση της ζημίας και ικανοποίηση της ηθικής βλάβης, εντός δίμηνης προθεσμίας, υπό τον όρο ότι:

- αφενός, η προθεσμία αυτή δεν είναι λιγότερο ευνοϊκή από αυτή που αφορά παρόμοιες ένδικες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου στον τομέα του εργατικού δικαίου,
- αφετέρου, ο καθορισμός του σημείου εκκινήσεως της εν λόγω προθεσμίας δεν καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από την οδηγία.

Στον εθνικό δικαστή απόκειται να εξακριβώσει αν οι δύο αυτές προϋποθέσεις πληρούνται.

Όσον αφορά την αρχή της απαγορεύσεως της μειώσεως του επιπέδου προστασίας

- ⁴³ Το άρθρο 8 της οδηγίας ορίζει ότι η εφαρμογή της οδηγίας αυτής δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αποτελέσει αφορμή μείωσης του επιπέδου προστασίας έναντι των διακρίσεων, το οποίο παρέχεται ήδη από τα κράτη μέλη στους τομείς που καλύπτονται από την οδηγία.
- ⁴⁴ Όσον αφορά την οδηγία 1999/70/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1999, σχετικά με τη συμφωνία πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP (ΕΕ L 175, σ. 43), και ειδικότερα, τη ρήτρα 8, σημείο 3, της συμφωνίας-πλασιού, δυνάμει της οποίας η θέση σε εφαρμογή της συμφωνίας αυτής

δεν μπορεί να αποτελεί για τα κράτη μέλη έγκυρη αιτιολογία για την υποβάθμιση του γενικού επιπέδου προστασίας των εργαζομένων που παρεχόταν προηγουμένως στην εσωτερική έννομη τάξη στον τομέα που καλύπτεται από την εν λόγω συμφωνία, το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι υποβάθμιση της προστασίας που παρέχεται στους εργαζομένους στον τομέα των συμβάσεων ορισμένου χρόνου δεν απαγορεύεται, αυτή καθ' εαυτή, από τη συμφωνία-πλαίσιο, αλλά, για να εμπίπτει στην απαγόρευση της ρήτρας 8, σημείο 3, η υποβάθμιση αυτή πρέπει αφενός, να συνδέεται με την «εφαρμογή» της συμφωνίας-πλαισίου και αφετέρου να αφορά το «γενικό επίπεδο προστασίας» των εργαζομένων ορισμένου χρόνου (βλ. απόφαση της 23ης Απριλίου 2009, C-378/07 έως C-380/07, Αγγελιδάκη κ.λπ., Συλλογή 2009, σ. I-3071, σκέψη 126 και εκεί παρατεθείσα νομολογία).

45 Εν πάση περιπτώσει, δεδομένου ότι το άρθρο 1 της οδηγίας δεν αφορά το φύλο ως λόγο δυσμενούς διακρίσεως, η μείωση του επιπέδου προστασίας έναντι των διακρίσεων που βασίζονται σε αυτόν τον λόγο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στον τομέα που διέπει η οδηγία.

46 Συνεπώς, η διάρκεια της προθεσμίας για την αξίωση αποζημίωσης λόγω δυσμενούς διακρίσεως βάσει φύλου όπως προβλεπόταν στο άρθρο 61a του BGB, όπως είχε πριν τη θέση σε ισχύ του AGG, δεν εμπίπτει στην έννοια του «επιπέδου προστασίας έναντι των διακρίσεων» του άρθρου 8, παράγραφος 2, της οδηγίας.

47 Βάσει των προεκτεθέντων, στο δεύτερο μέρος του προδικαστικού ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 8 της οδηγίας 2000/78 έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει εθνική ρύθμιση δικονομικής φύσεως, η οποία θεσπίστηκε προς μεταφορά της οδηγίας και η οποία τροποποιεί προγενέστερη ρύθμιση προβλέπουσα προθεσμία για την προβολή αξιώσεως αποζημίωσης σε περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου.

Επί των δικαστικών εξόδων

- ⁴⁸ Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπíπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (δεύτερο τμήμα) αποφάινεται:

- 1) Το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης και το άρθρο 9 της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, έχουν την έννοια ότι δεν αποκλείεται εθνικός δικονομικός κανόνας, κατά τον οποίο όποιος υπέστη δυσμενή διάκριση κατά την πρόσληψη λόγω ηλικίας πρέπει να προβάλλει στον δυσμενώς διακρίνοντα την αξιόσή του για αποκατάσταση της ζημίας και ικανοποίηση της ηθικής βλάβης, εντός δίμηνης προθεσμίας, υπό τον όρο ότι:
 - αφενός, η προθεσμία αυτή δεν είναι λιγότερο ευνοϊκή από αυτή που αφορά παρόμοιες ένδικες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου στον τομέα του εργατικού δικαίου,
 - αφετέρου, ο καθορισμός του σημείου εκκινήσεως της εν λόγω προθεσμίας δεν καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από την οδηγία.

Στον εθνικό δικαστή απόκειται να εξακριβώσει αν οι δύο αυτές προϋποθέσεις πληρούνται.

- 2) Το άρθρο 8 της οδηγίας 2000/78 έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει εθνική ρύθμιση δικονομικής φύσεως η οποία θεσπίστηκε προς μεταφορά της οδηγίας και η οποία τροποποιεί προγενέστερη ρύθμιση προβλέπουσα προθεσμία για την προβολή αξιώσεως αποζημιώσεως σε περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου.

(υπογραφές)